

POZİTİVİST FELSEFENİN ETKİSİ ALTINDAKİ AYDIN PROFİLİ: DOKTOR ADNAN ADIVAR

Doç. Dr. Turhan ADA*

Öz

Yakın dönem Türk tarihinin en önemli figürlerinden biri olan Doktor Adnan Adıvar, birçok çağdaşı gibi, Fransız Devrimi'nin temel esin kaynağı olan Aydınlanma Felsefesi'nin etkisi altında kalmıştır. Benzerleri gibi, skolastik karakteriyle kendisini bağlayan Hristiyanlığı geri plana iterek baskıcı yönetimlerden ve geri kalmışlıktan kurtulan Avrupa'dan etkilenmiş ve benzeri bir girişimin, kendi coğrafyasında da gerçekleştirilmesi gerektiğini düşünmüştür. Bu noktada belirleyici unsur olarak karşımıza çıkan "din" olgusu, Doktor Adnan Adıvar için, çok daha önemli ve yaşamsal bir unsur olmuştur.

Netice itibarıyla, yaşamı, esas aldığı bu paradigma etrafında geçen, pozitivist bir aydın olarak tanınan, yazdığı yüzlerce makalede ve bilim tarihini konu alan kapsamlı eserlerinde çoğunlukla pozitivismi ön plana çıkaran Doktor Adıvar, gelişme ve ilerlemenin, ancak, pozitivist öğretiyi esas alan bir metodoloji ile mümkün olabileceğini savunmuş; gençliğinden beri zihnini meşgul eden pozitivist-felsefi paradigmalara bilimsel bir temel aramıştır.

Anahtar kelimeler: Adnan Adıvar, Pozitivizm, Felsefe, Aydınlanma, Fransız Devrimi.

The Profile Of An Intellectual Under The Influence Of The Positivist Philosophy: Doctor Adnan Adıvar

Abstract

Doctor Adnan Adıvar, one of the most important figures in recent Turkish history, like many of his contemporaries, remained under the influence of the Enlightenment Philosophy, which, was the main inspiration for the French Revolution. Just as others like him, pushing Christianity which constrained him with its scholastic character to the background, he was influenced by Europe, which was free from repressive governments and backwardness, and he thought that a similar initiative should be carried out in his own part of the world. At this point, the phenomenon of "religion", which is the determining factor, had become a much more important and vital element for Doctor Adnan Adıvar.

* Yıldız Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü.

Consequently, Doctor Adıvar, whose life passed around this paradigm on which he based his life, who is known as a positivist intellectual and who emphasizes positivism in his hundreds of articles and his comprehensive works on science history, advocated that development and progress is only possible with a methodology based on positivist teaching; he could not find a scientific basis to the positivist philosophical paradigms that occupied his mind since his youth.

Keywords: Adnan Adıvar, Positivism, Philosophy, Enlightenment, French Revolution.

Giriş

Pozitivizm, “pozitif” kelimesinden türetilerek oluşturulmuş bir kavramdır. “Pozitif” sözcüğü, Latince, “öne koymak”, “karşıya koymak”, “vaz etmek” ve “göz önüne yerleştirmek” anlamlarına gelen “ponere” fiilinden türetilmiştir.¹

Zamanla felsefi bir akım haline gelen pozitivizm, Comte² tarafından sistematize edilerek, somut verilere dayalı bilgiyi esas alan ve olguları deneye tabi tutulabilecek tek obje kabul eden düşünsel bir yaklaşım biçimi haline gelmiştir.³

Pozitivizmin ortaya çıkışında, Aydınlanma Felsefesi’nin önemli etkisi vardır. XVIII. yüzyılda olgunlaşan Aydınlanma Felsefesi, “insanın, düşünme ve değerlendirmede, dinsel anlayış ve gelenekleri değil, kendi aklını esas almasını öngören rasyonalist (akılcı) fikir sistemi” olarak tanımlanmaktadır.⁴ Bu anlamda pozitivizm, özellikle, Descartes⁵ ve Bacon’dan⁶ etkilenmiş, “Descartes’in, insan aklına verdiği önem” şeklinde de nitelendirilmiştir.⁷

Düşünsel değişim sürecinin bir sonraki kritik aşaması olan Fransız Devrimi de Aydınlanma Felsefesi’ne dayanır.⁸ Başta Fransa olmak üzere bütün

¹ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 1292; Murtaza Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi*, Hece Yayınları, Ankara 2002, s. 13.

² Auguste Comte (1798-1857) Pozitivist sistemin kurucusu olarak tanınan Fransız felsefe ve sosyoloji bilimci. Düşünceleriyle, Fransız düşünce tarihine kısa bir süre egemen olmuş, edebiyatı Pozitivist yöntemlerle incelemeye çalışan Hypollite Taine (1828-1893) gibi isimler yoluyla Türkiye’ye nüfuz etmiş, en büyük etkisini de Ahmed Rıza Bey üzerinde göstermiştir. Temel felsefesi, tabiatın, soyut veya ilahi güçlere değil, yalnızca somut kuvvetler dayanarak var olduğunu iddia eden Üç Hal Teorisi’ne (Loi des Trois Etats) dayanır. 1880’le birlikte tartışılan pozitivizm, Cumhuriyet Türkiye’sinde, daha çok Durkheim sayesinde gündeme getirilmiş, 1850’li yıllarda etkili olduğu İngiltere’de ise John Stuart Mill ve Spencer tarafından temsil edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*, C. III, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1983, s. 1475-1478.

³ Şafak Ural, *Pozitivist Felsefe*, Say Yayınları, İstanbul 2006, s. 48.

⁴ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, XI. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999, s. 289.

⁵ René Descartes (1596-1650) Fransız felsefe ve bilim adamıdır. Modern Felsefe’nin kurucusu olarak da kabul edilmektedir. Yaşamı boyunca inanmış bir Katolik olarak kalmış, Bacon ve Galilei’den etkilenecek dogmatik yaklaşımlara her zaman karşı olmuştur. Analitik Geometri’nin kurucusu olarak da tanınmaktadır. Gökberk, *a.g.e.*, s. 228-244; Friedrich Albert Lange, *Materyalizmin Tarihi ve Günümüzdeki Anlamının Eleştirisi*, (Çev.: Ahmet Arslan), C. I, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1998, s. 210-216; Mehmet Karasan, *Büyük Feylesoflar Antolojisi*, MEB Basımevi, İstanbul 1949, s. 151-178.

⁶ Francis Bacon (1561-1626) deneyci yaklaşımlarıyla İngiliz felsefesinin kuruluşunda etkin rol oynayan devlet ve fikir adamıdır. Felsefesini, metafizik kavramlarla çeliştiğini iddia ettiği “bilim” kavramı üzerine bina etmiş, yalnızca doğaya ve deneye dayalı araştırmaları esas alan gerçekliklerin sağlam ve tutarlı olabileceği görüşünü savunmuştur. Aralarında John Locke ve David Hume gibi isimlerin de bulunduğu XVIII. yüzyılın deneyci bilginlerini derinden etkilediği de belirtilmelidir. Gökberk, *a.g.e.*, s. 214-218; Lange, *a.g.e.*, C. I, s. 206-210.

⁷ Nuray Karaca, *Pozitivizmin Erken Cumhuriyet Dönemine Etkisi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2008, s. 6.

⁸ “Rasyonalizmin bütün felsefi tartışmalara çözüm getiremediği ve bir noktadan sonra bilimsellikle örtüşen nakli görüşleri dikkate alması gerektiği” konusu, kadim zamanlardan günümüze değin,

Avrupa, devrimle açılan Yeni Çağ ile buluşmadan önce, gerek yönetici elitin ve gerekse ruhban sınıfının çok yönlü baskılarını bütün derinliği ile yaşamak zorunda kalmıştır. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda zirveye ulaşan bu baskı ortamına ilk ciddi tepki Fransa'da ortaya çıkmış, 1789'da patlak veren devrim, mutlak monarşiye dayalı yönetim biçiminin yıkılmasına ve "cumhuriyet" rejiminin kurulmasına yol açtığı gibi, kilisenin etkisini de kırmıştır. Bu bağlamda, ekonomik, sosyolojik, ideolojik ve düşünsel birçok sebep ve sonucu kendi bünyesinde barındıran devrim, yalnızca Fransa'yı değil, bütün Avrupa'yı ve Osmanlı Devleti'ni de etkisi altına almıştır. Aydınlanma Çağı ile başlayarak Fransız Devrimi ile ivme kazanan pozitivist-hürriyetçi anlayış, bu şekilde yapılanarak hızla yayılmış ve küresel ölçekte "yükselen değer" niteliğini kazanmıştır.⁹

Geri kalmışlık karşısında bir çıkış yolu arayan Osmanlı aydını, 1789 değişimi ile birlikte kalkınma sürecine giren Batı karşısında, Comte tarafından ortaya atılan "akla dayalı ilerleme" tezinin etkisi altına girerek, bu fotoğraftaki yerini almıştır. Sadece düşünsel etkileşim değil, edebiyat akımları, Avrupa'ya gönderilen öğrenciler, Avrupa'dan gelen yabancı uzmanlar ve Batı kültürünün etkisi altında faaliyet gösteren bazı cemiyetler de Osmanlı aydınının yaşadığı bu yaşamsal dönüşümde oldukça etkili olmuşlardır.¹⁰

Doktor Adıvar'ın¹¹ Pozitivizm Algısı ve Bu Bağlamdaki Öznel Yaklaşımları

Benzeri birçok aydın gibi, Doktor Adnan Adıvar da, düşünsel yönü itibariyle, Fransız Devrimi gibi büyük bir değişim hareketini doğurmuş olan Aydınlanma Felsefesi'nden etkilenmiş, bilimsel ölçütlere aykırı bulduğu din anlayışını değil, Aydınlanma Felsefesi ile doğrudan ilişkili olan pozitivist öğretiyi esas almıştı.¹²

Doktor Adıvar için, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yakınlığı ile bilinen Nümune-i Terakki Mektebi'nde başlayan bu süreç,¹³ Darülfünun dönemi ile birlikte ivme kazanmıştı. Yurt dışında yaşadığı bu kritik dönemde, Profesör

---

bu görüşü savunan idealistlerle karşıları arasında tartışma konusu olmuştur. İdealistler, daha çok, dinsel referansları kullanmayı tercih etmişler, kapasitesi, biyolojik varlığı ile sınırlı olan aklın, beş duyu örneğinde olduğu gibi, sınırlı bir alan üzerinde değerlendirme yapamayacağı görüşünü savunmuşlardır. Bu tartışmaları pozitivist açıdan ele alan, Hristiyanlık-rasyonalizm problematiği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Lange, *a.g.e.*, C. II, s. 382-396.

⁹ Ernst von Aster, *Fransız İhtilali'nin Siyasi ve Sosyal Fikirleri*, (Çev. Şennur Şenel), Phoenix Yayınevi, Ankara 2004, s. 3.

¹⁰ Murtaza Korlaelçi, "Pozitivist Düşüncenin İthali", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, II. Baskı, C. I, (Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası / Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi), İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 214.

¹¹ "Doktor" ifadesi, yakınları tarafından, Doktor Adıvar için, ismiyle özdeşleştirilmiş bir lakap olarak kullanılmıştır. Bu nedenle, çalışmamızda, bu ifadeyi, mesleki bir kısaltma yerine, uzun olan özgün şekliyle kullanmayı tercih ettik.

¹² Adnan Adıvar, *Dur, Düşün*, Muallim Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul 1950, s. 82-84. "Müşpet ilimlerle dinler arasında bir ortak nokta bulma hevesi beynin işlemlerini bozacak kadar çetin bir iştir." Adnan Adıvar, *Bilgi Cumhuriyeti Haberleri*, Tasvir Neşriyat, İstanbul 1945, s. 126-129.

¹³ Bu gerçeği kendisinin şu ifadelerinden anlıyoruz: "Biz, orta tahsilin son senelerinde Cumhuriyet'in ne demek olduğunu gizliden gizliye öğrenmiştik. Sonradan öğrendim ki, cumhur-i nas ve bu kelime ile yapılmış bütün sözler, sansür tarafından kitaplardan çıkartılmıştır. Cumhur kelimesinin asıl manasını öğrenmek istedim. Sorduğum Arapça hocamız, hayli tereddütten sonra "yüksek kum yığını demektir." dedi. Fakat, ifadenin gelişinden pek ala anlaşılıyordu ki, cumhur, insan kalabalığı, halk manasına da gelmekteydi." Adnan Adıvar, *Hakikat Peşinde Emeklemeler*, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1954, s. 77-78.

Krauss'un, din yerine bilimi koymasını, "Faustisch bir tavır" olarak nitelendirilen;¹⁴ pozitivismi önceleyebilmek için sosyoloji ve bilim tarihi ile ilgilenmeye başlayan bir tıp doktoru görüntüsü vermişti.¹⁵ Yaşadığı bu değişim sürecinde, Avrupa'nın ve özellikle Almanya'nın kültürel yapısı etkili olmuştu.¹⁶ Doktor Adıvar, bu dönemde, Aydınlanma Çağı'yla birlikte laisizmi kabul ederek hızla güçlenen Avrupa'nın karşısında, İslam dünyasının içine düştüğü açmaz üzerinde fazlasıyla durmuş ve yapısal olarak birbirinden oldukça farklı olan Hristiyanlık ile Klasik İslam anlayışını özdeşleştirerek, dini, toplumları geri bırakan bir unsur olarak görmeye başlamıştı. Gelecekteki uygulamalarıyla ortaya çıkacak olan ve eski değerlerine koşut olan bu yaklaşımın, onun sanat anlayışına kadar nüfuz ettiği görülmekteydi.¹⁷ Fakat, Doktor Adıvar, Batı uygarlığının temel prensiplerini esas alan ve bu uygarlığı, insanlığın rehberi kabul eden dünya görüşüne daima bağlı kalacak, hayatının bundan sonraki dönemlerini, geçmişten devraldığı siyasi tercihleriyle, bu tercihleriyle örtüşen yeni karakter yapısı şekillendirecekti.¹⁸

Şu sözleri, bu bağlamda oldukça anlamlıydı.

"Ahmet Mithat ve Şeyhülislam Musa Kazım bağdaşması mümkün olmayan bu iki unsuru (ilim ve dini) bağdaştırmaya çalıştılar. Meşrutiyet'ten sonra bu skolastik mantığa Galatasaray Lisesi'nde müdürlük yapan Tevfik Fikret ve Salih Zeki karşı çıktılar. Onlara göre ilim ve din ayrı şeylerdi. Akıl, serbest kaldığında ilmi tasvip ediyor, dini ise etmiyordu. Dinin prensipleri akli değildi, ilme zıttı. Hür düşünce ile hakikatin ne olduğu kolaylıkla anlaşılıyordu. Hür düşünce ilmin verilerini kolaylıkla onaylarken dini nasların doğru olmadığını görüyordu. Ziya Gökalp de fikir hürriyetini savunanlar arasındaydı. Ancak, XX. asrın başlarında bile garbın hür fikri Türkiye'ye girmiş değildi."¹⁹

Doktor Adıvar, din olgusu karşısındaki spesifik tavrını da, bu iddiasını esas alarak oluşturmuştu. Ona göre: "Hristiyanlık gibi skolastik olan İslam dini,²⁰ özgür düşünceyi ve ilerici eğilimleri engellediği için Osmanlı dönemindeki

¹⁴ A.g.e., s. 255-257. Doktor Adıvar, bu dönemde hayatın yaratılma ile değil evrimle başladığını iddia eden Bouchard, Roger, Krauss, Krehl gibi bilim adamlarının fikirlerini de benimsemiştir. Bkz. Tevfik Remzi Kazancıgil, "Emraz-ı Umumiye Muallimi Dr. Abdülhak Adnan Bey", *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü, Bedi' Şehsuvaroğlu Arşivi, Adnan Adıvar Dosyası*, 2-143.

¹⁵ Kazım İsmail Gürkan, "Adnan Adıvar", *Vatan*, 4 Temmuz 1955, s. 1.

¹⁶ Halide Edip Adıvar, *Dr. Adnan Adıvar*, Nurgök Matbaası, İstanbul 1956, s. 17.

¹⁷ "Berlin'de genç bir talebe iken, Türk Ressamı İsmail Hakkı Bey merhuma yaptığı resimlerdeki gayenin ne olduğunu sormuştum. O da kalın sesi ile yüzüme bağırarak benim sanattan anlamayan biri olduğumu ima etmişti. Fakat bu fikrimi vakit vakit ifade etmekten geri durmadım, tabii başkalarına (...) Resim benim için realizme yaklaştığı nispette mana kazanmaktadır. Aynı Pascal için olduğu gibi..." Adnan Adıvar, *Dur, Düşün*, s. 121-123; "Bu devirde Alman musikisinin taşkın ve hatta şamataya kaçan taraflarına pek düşkümdü (...) Berlin'deki bir piyanist arkadaşı ona meşhur kompozitör Richard Wagner'i sevdirmişti. Eski şarkı olgunluğunun yeknesak tarafına her halde böyle mukabele ediyordu." Halide Edip Adıvar, *Dr. Adnan Adıvar*, s. 13, 17.

¹⁸ Halide Edip Adıvar, a.g.e., s. 17.

¹⁹ Adnan Adıvar, *Dur, Düşün*, s. 134, 136.

²⁰ Krş. Adnan Adıvar, *Bilgi Cumhuriyeti*, s. 126-129.

reform hareketleri istenilen sonucu vermemişti.”²¹

“Cehil” (bilgisizlik) tabiri ile nitelendirilmesi gereken dinin, bilimi yok etmeye çalışan bir unsur olması bunun en önemli nedeni idi.²²

Kaleme aldığı şu satırlar, sözü edilen yaklaşımını, bütün açıklığı ile yansıtmaktaydı:

“Sokrat’ın idama mahkum edilmesi, Papa diktatörlüğünün Güneş Sistemi’nin işleyiş hakikatine işaret eden Batlamyus ve Kopernik’i kara listeye alması; ünlü filozof Giordano Bruno’yu ateşte yakması; Galile’yi ise üniversiteden koparıp hapsedmesi, cehlin ilme bakışını gösteren delillerden yalnızca bir kaçıydı.”²³

Doktor Adıvar’a göre konunun itikatla ilgili unsurları ise çok daha yaşamsal eğilimlere işaret etmekteydi:

“Ortada, varlığı şüpheli bir ruh kavramı²⁴ ve rastlantısal (tesadüfi) olarak oluşan bir evren vardı.²⁵ Fakat, bu, Tanrının varlığı noktasında bir engel teşkil etmiyordu ve felsefe tarihinin temel dinamikleri olan birçok isim de böyle bir düşünsel anlayışı benimsemişlerdi: ‘Dinsiz bir fizikçi olan Einstein, atomcu Democrite ve Spinoza, göklerin mekaniği üzerinde çalışan Kepler ve Newton gibi büyük insanların böyle bir inanca sahip olduklarını görmekteyiz. Onlar deist yani alem dindarı idiler.’”²⁶

Konuya böyle yaklaşan ve zihninde oluşturduğu “Tanrı” kavramını esas alan Doktor Adnan Adıvar,²⁷ çalışma odasına astığı bir levhayla, kendisini hedef alan eleştirilere şöyle cevap veriyordu:

“Ey bi-nemaz, beni Hak’dan uzak gören,
Sığmaz senin hayaline mihrab u minberim.
Sen, sade beş vakitte ararsın Allah’ı.
Ben, her zaman, onunla, emin ol, beraberim.”²⁸

²¹ Adnan Adıvar, *Dur, Düşün*, s. 134-136. Bu noktada, Halide Edip’in de, Doktor Adıvar ile aynı ortak paydada bulunduğu görülmektedir. Krş. İnci Enginün, *Halide Edip Adıvar’ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1978, s. 426.

²² Adnan Adıvar, *Hakikat Peşinde Emeklemeler*, s. 19, 21; s. 74, 76. Adnan Adıvar, “*Tarih Boyunca İlim ve Din*” ve “*Osmanlı Türklerinde İlim*” adlı iki çalışmasında da yukarıda bahsi geçen iddiasını kanıtlamaya çalışmıştır.

²³ *A.g.e.*, s. 74-76.

²⁴ Kur’an orijinli bakış açısına göre ruh, bizzat idrak edebilme yetisine sahip olan ve bağlı bulunduğu bedende organlar aracılığı ile etkin olabilen soyut bir cevherdir; gerçek niteliği, ancak Allah tarafından bilinebilir ve “benlik” adı verilen kavramla ifade edilebilir.

²⁵ Adnan Adıvar, “Modern İlim ve Kainat”, *Akşam*, 11 Kasım 1943, s. 3-4.

²⁶ *A.e.*, Prof. Dr. Ercümen Kuran da 1 Ağustos 2001’de yaptığımız görüşmede Doktor Adnan Adıvar’ın bu niteliğine dikkat çekmiştir. “*Deizm*”, dinsel yaklaşım biçimlerinden farklı olarak, sadece akıl ile idrak edilebilen bir Tanrı’nın varlığını kabul eden felsefi ekoldür. Bkz. Süleyman Hayri Bolay, *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, VIII. Baskı, Akçağ Yayınları, İstanbul 1999, s. 211-212.

²⁷ Adnan Adıvar, *Hakikat Peşinde*, s. 204-206, 217-219.

²⁸ *Bedi Şehsuvaroğlu Arşivi, Adnan Adıvar Dosyası*, 2/III-61. Bu dörtlük, eski mebuslardan Kazım Vehbi tarafından kaleme alınmıştır. Bkz. aynı yer. Halide Edip’in torunu Ömer Sayar, İstanbul’daki evinde geçen 18 Aralık 2002 tarihli mülakatımız esnasında, Ankara’daki evinde muhafaza ettiği bu levhada yer alan dörtlüğü büyük bir istiyakla okuyarak Doktor Adıvar’ın üzerindeki etkisini vurgulamıştır. Oğlu Dr. Adnan Sayar’a verdiği ismin de aynı yaklaşımın bir yansıması olduğunu sözlerine eklemiştir.

Ancak, “deizm” olarak adlandırılan bu yaklaşım, İslam inancının gördüğü “Allah” kavramıyla örtüşmüyordu. Nitekim, Doktor Adıvar, deist yaklaşımın bir adım ötesine çıkan bir yorumunda, “Fizikçiler Allah’dan huzur ve teselli dilerler, cevap olarak, ancak, kendi göğüslerinde korku ile çarpan kalplerinin atışını duyarlar.”²⁹ diyerek, bu çokça tartışılan yaklaşımı yansıtmakta ve kimi zaman daha da ileri giderek, “Sokrat³⁰ veya Henry Bergson³¹ gibi yaşlandıkça duaya meyilemeyecek kadar gufran (bağışlanma) ve saadet içinde” olduğunu ifade etmekte;³² bir taraftan da, materyalizme³³ sarılarak, Galile,³⁴ Spinoza,³⁵ Kant ve Hegel ile XIX. asrın determinist pozitivistlerini övülmeye değer kişiler olarak nitelendirmekteydi.³⁶ Ortaya koyduğu bu tavrın doğal sonucu olarak pozitivist eğilimler içine girmişti. Bu öğretiyi temel alan tanınmış matematikçi Salih Zeki’nin eserlerine olan düşkünlüğü,³⁷ Alman felsefecisi Prof. Ernst von Aster’in derslerini dikkatli bir öğrenci gibi takip etmiş olması³⁸ hep bu tavrının sonuçları idiler. Ancak, bir taraftan da, Voltaire’in de savunduğu pozitivist aşırı serbestliğe neden olmasından korkarak Jean Jacques Rousseau’nun³⁹ görüşlerinin bu noktada dengeleyici bir rol oynamasını istiyor⁴⁰ ve pozitivist bir toplum düzeninin neden olabileceği diğer olumsuz sonuçlar karşısında duyduğu endişeyi saklamıyordu.⁴¹ Fakat, yine de geri adım atmıyor ve bir diğer Alman felsefecisi Prof. Reichenbach’ın da⁴² etkisiyle bahsi geçen olası toplum-

²⁹ Adnan Adıvar, “İhtiyar Filozofun Görüşü”, *Akşam*, 13 Temmuz 1944, s. 5.

³⁰ Sokrates (İ.Ö. 470-399), Eski Yunan Uygarlığı’nın tanınmış filozoflarından. Felsefenin rasyonel ve tabiatçı bir öğreti niteliği kazanmasına öncülük etmiştir. Macit Gökberk, *a.g.e.*, s. 43-52; Lange, *a.g.e.*, C. I, s. 72-80.

³¹ Henri Bergson (1859-1941) Fransız felsefe çevrelerinin önde gelen isimlerindedir. Ruhbilime dayanan “sezgicilik” akımını kurmuş, “*l’Évolution Créatrice*” (Yaratıcı Tekamül) ve “*Les deux Sources de la Morale et de la Religion*” (Ahlak İle Dinin İki Kaynağı) gibi eserleri ile kendisinden söz ettirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*, C. II, s. 833-837.

³² Adnan Adıvar, *Hakikat Peşinde*, s. 88-90.

³³ Materyalizm, maddeyi değişmez aktif ve dinamik bir cevher kabul eden, fikir ekolüdür. Bolay, *a.g.e.*, s. 285-286.

³⁴ Galileo Galilei (1564-1642) Dünyanın, Güneş çevresinde döndüğünü ispatlayan İtalyan astronomi ve fizik bilimcidir. Fizikte yeni bir çağı başlatan deneyleriyle, gözlem ve deneyin doğrulayacağı gerçeği esas alan bir anlayışın temsilcisi olmuştur. Şafak Ural, *Bilim Tarihi*, III. Baskı, Çantay Kitabevi, İstanbul 2000, s. 222-225.

³⁵ Baruch Spinoza (1632-1677) Yahudi asıllı Hollandalı felsefe adamıdır; evreni, “*Tann’ın yansıması*” olarak nitelendirmiştir. Bkz. Macit Gökberk, *a.g.e.*, s. 259-271.

³⁶ Adnan Adıvar, *Bilgi Cumhuriyeti*, s. 10-15. Halide Edip de, bu bağlamda, Doktor Adıvar ile aynı paraleldeydi. Krş. Halide Edip Adıvar, “Kadir-i Mutlak Atom”, *Akşam*, 22 Ağustos 1945, s. 1.

³⁷ Adnan Adıvar, *Dur, Düşün*, s. 105-107.

³⁸ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, “Türk Sosyolojisi Bakımından Dr. Adnan Adıvar”, *Yeni İstanbul*, 1 Temmuz 1956, s. 3.

³⁹ Jean Jacques Rousseau (1712-1778) görüşleriyle Fransız Devrimi’nin önderlerine esin kaynağı olan Fransız politika kuramcısıdır. “*Du Contrat Social, ou Principes du Droit Politique (Toplum Sözleşmesi ya da Siyasi Hukuk İlkeleri)*” adlı yapıtıyla etkili olmuştur. Duygu-düşünce beraberliğine dayanan görüşleriyle Kant, Fichte, Hegel ve Robespierre üzerindeki etkisi de vurgulanmalıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Macit Gökberk, *a.g.e.*, s. 339-343.

⁴⁰ Adnan Adıvar, *Hakikat Peşinde*, s. 71-73.

⁴¹ Adnan Adıvar, “Roman Okurken”, *Cumhuriyet*, 20 Kasım 1954, s. 2.

⁴² Hans Reichenbach (1891-1953) Musevi asıllı Alman filozof. Varoluş felsefesini rastlantı kuramıyla ilişkilendirmeye çalışmıştır. *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*, C. IX, s. 4705-4706.

sal komplikasyonların giderilebileceğini umut ediyordu.⁴³ Yaşadığı bu çelişkiyi Rousseau gibi düşünen başka bir felsefe adamı olan Prof. Mieses'i cüretkar bularak açıkça ortaya koymaktaydı.⁴⁴ Pozitivizmin tesisi için çizdiği yol da oldukça öznel: Günümüz Müslümanları, eski Yunan Uygarlığı'ndan aldıkları pozitivistim Avrupa'ya taşıyan XII. ve XIII. yüzyıllardaki atalarının bıraktığı yerden devam etmeli fakat bu sefer pozitivistim kendilerine mal etmeliydiler.⁴⁵

Pozitivist eğilimlerinin kendisini taşıdığı diğer bir felsefi tavır, doğal olarak, Tabiatçılık olmuştur.⁴⁶ Bu bağlamda, Alman felsefecileri Bouchard, Roger, Krehl ve hocası Prof. Krauss'un izini takip etmiş, İngiltere'deki ihtiyari sürgün döneminde, Bertrand Russell, James Jeans ve Arthur Stanley Eddington ile dostluklar kurarak Tabiatçı yönünü derinleştirmişti.⁴⁷ Fransa'da geçen yıllarında ise, aynı amaçla, yayımlanmış olan kimi önde gelen yapıtları dikkatlice etüt etmiş ve geçirdikleri aşamaları izleyerek kendisini güncelleştirmeye çalışmıştı. Diderot,⁴⁸ Voltaire, Montesquieu,⁴⁹ Rousseau ve D'Alembert⁵⁰ tarafından kaleme alınan ve döneminin en tanınmış ansiklopedisi olarak görülen *Encyclopédie Dictionnaire Raisoné des Sciences*, bu yapıtların en önemlisi idi. Pierre Larousse tarafından neşredilen *Dictionnaire Universelle* de söz konusu eseri yenilemek için yayımlanmıştı.⁵¹ 1939 sonrası yaklaşımlarına da fazlasıyla yansdığı gibi söz konusu etkinleri sonucunda tam olarak tatmin olmamıştı. Nitekim kendisi sık sık "*Tabiatın derinliklerine doğru giden yolları aydınlatmak için meşaleyi yüksek tutan el, bizi hedefimize ulaştıramasa bile bedbin (kötümser) insanları nikbin yapacaktır.*" diyerek bu görüşünü belirginleştiriyordu.⁵² Ancak, kimi zaman, tabiata kişilik verecek kadar ileri gitmekte⁵³ ve İhvanu's-Safa gibi unutulmuş kimi Tabiatçı akımları övmekteydi:

⁴³ Adnan Adıvar, *Bilgi Cumhuriyeti*, s. 126-129.

⁴⁴ A.e.

⁴⁵ Adnan Adıvar, *Dur, Düşün*, s. 134-136.

⁴⁶ Tabiatçı felsefe, yaratma gücünü evrene veren bir düşünce ekolünü temsil eder. Krş. Lange, *a.g.e.*, C. II, s. 190-207.

⁴⁷ Tefvîk Remzi Kazancıgil, "Hocamı Tekrar Dinledim", *Akşam*, 13 Mart 1945, s. 2. Doktor Adıvar, İzmir Suikastı ile ilişkilendirilmekten çekindiği için, 1926 yılında, gizlice Avrupa'ya gitmiş ve 1938 yılına kadar İngiltere ve Fransa'da ikamet etmişti.

⁴⁸ Denis Diderot (1713-1784) pozitivist yaklaşımlarıyla tanınan, Fransız, felsefe ve edebiyat adamıdır. Macit Gökberk, *a.g.e.*, s. 317-319.

⁴⁹ Charles Louis de Secondant Montesquieu (1689-1755) pozitivist yaklaşımlarıyla tanınan Fransız düşünür ve politika teorisyenidir. 14 yıl üzerinde çalıştığı başyapıtı *De l'esprit des lois'i (Kanunların Ruhu)* ile Descartes, Newton, Locke ve Malebranche gibi isimlerin üzerindeki etkisini yansıtmıştır. *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*, C. VIII, s. 4003-4006.

⁵⁰ Jean le Rond d'Alembert (1717-1783) XVIII. yüzyıl Fransa'sında yetişen tanınmış fizikçi ve felsefe adamıdır. Pozitivist bir bakış açısıyla geliştirdiği "*D'Alembert İlkesi*" ile tanınmaktadır. Diderot'un "*Ansiklopedi*" girişiminde 1745'den başlayarak yaklaşık on üç yıl boyunca etkin bir rol oynamıştır. Macit Gökberk, *a.g.e.*, s. 317.

⁵¹ Adnan Adıvar, *Dur, Düşün*, s. 24-29. Doktor Adıvar'ın, Paris'teki ihtiyari sürgün yıllarında müdavimi olduğu Centre de Synthèse'de çoğunlukla bu konu üzerinde yoğunlaştığını zannediyoruz.

⁵² Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, "İlmi Müheyyiç Kılan Adam", *Vatan*, 18 Temmuz 1944, s. 2.

⁵³ "*Tabiat sormasını bilenlere hiç durmadan cevap veren mahluktur.*" Adnan Adıvar, "Susmak ve Dinlemek", *Akşam*, 27 Ocak 1945, s. 5. Doktor Adıvar 1943'de geçirdiği enfarktüsün ardından "*Tabiat ana, kuvvetli elleriyle ihtarnamesini öyle bir göğsüme yapıştırdı ki...*" demişti. Adnan Adıvar, *Bilgi Cumhuriyeti*, s. 22-25.

"X. asrın son yarısında Basra'da kurulan İhvanu's-Safa Cemiyeti, tabiiat felsefesi ile eski Yunan felsefesine yapışmış, 51 veya 52 risaleden oluşan bir ansiklopedi bırakmıştır.

Bu cemiyetin en koyu şii grubu olan İsmaililere hizmet ettiklerini ve Abbasi devletini yıktıklarını kabul etsek bile insanları serbest düşünceye teşvik ettiklerini göz ardı edemeyiz. Onların gayeleri dalalet ve cehalet çamurları içine düşmüş olan dini felsefe ile yıkayarak temize çıkarmaktan ibaretti."⁵⁴

Doktor Adıvar, pozitivist eğilimleri nedeniyle, bir yandan böyle tavırlar sergilerken, bir yandan da İslam dininin geniş ölçüde benimsenen temel kavramlarını tartışmaya açıyor ve bu yaklaşımını topluma mal etmeye çalışıyordu. İnsan iradesine bağlı olarak şekillenen olayları, klasik İslam anlayışının öngördüğü "kaza-kader" ilişkisi çerçevesi dışına taşıyarak, aksini düşünenleri cebriyecilerle⁵⁵ özdeşleştirmesi,⁵⁶ "tevekkül" olarak adlandırılan dinsel yaklaşım tarzını, ifade ettiği anlamın dışına çıkararak, "tembellik" olarak lanse etmesi,⁵⁷ Hazret-i İsa'nın göğe çekilmesi⁵⁸ ve Ashab-ı Kehf ile ilgili Kur'an temelli hükümleri gerçekçi bulmaması,⁵⁹ aynı niteliği taşıyan ve dini bir vecibe olarak kabul edilen "kurban" konusunda,⁶⁰ "törenle kan akıtma" şeklinde bir nitelendirilmede bulunması⁶¹ ve peygamberlere atfedilen ve dini literatürde "mucize" olarak adlandırılan olağanüstülükleri,⁶² tarihsel realitelerle bağdaştırmaması,⁶³ bahsi geçen ve günümüzde de tartışılan eğiliminin en çarpıcı sonuçları idiler. Ancak, muhtemel toplumsal tepkilerden çekindiği için olsa gerek, bu ve benzeri fikirlerini daha fazla açıklamıyor⁶⁴ ve sıkça müracaat ettiği bir üs-

⁵⁴ Adnan Adıvar, "İnsanlar ve Hayvanlar", *Akşam*, 31 Ocak 1945, s. 5.

⁵⁵ Cehm bin Safvan tarafından kurulan Cebriye, İslami kavramlardan kaza ve kaderi reddeden mutezile ekolüne bir karşı tepki olarak doğmuş fakat asimetrik bir tavırla, insana irade ve sorumluluk vermeyen bir yaklaşımı benimsemiştir. Bkz. İrfan Abdülhamid, "Cebriyye", *İslam Ansiklopedisi*, C. VII, İstanbul 1993, s. 205-208.

⁵⁶ Adnan Adıvar, "Sütlüce Felaketi", *Akşam*, 5 Mart 1949, s. 1; Adnan Adıvar, *Hakikat Peşinde*, s. 161-163. Klasik İslam öğretisine göre kader, varlıkların ve olayların gelecekteki durumlarını ve niteliklerini bilen Allah'ın, ezeli bir zaman boyutunda, bunları tespit etmesi, kaza ise ezelde tespit olunan oluşların yine Allah'ın yaratmasıyla meydana gelmesidir.

⁵⁷ Adnan Adıvar, "Şair ve Atom Bombası", *Akşam*, 5 Ağustos 1945, s. 1-2.

⁵⁸ Adnan Adıvar, "Yalanın Kuvveti", *Akşam*, 2 Ocak 1945, s. 5. Mensubu bulunduğu kavmin bazı üyeleri tarafından katli istenen Hazret-i İsa'nın kurtarılacak farklı bir hayat tabakasına alındığını vurgulayan dinsel hükümler ile ilgili olarak bkz. Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, III. Baskı, C. II, İstanbul 1971, s. 1114.

⁵⁹ Adnan Adıvar, "Bir Pazar Sohbeti", *Akşam*, 26 Mayıs 1948, s. 5. "Mağara Arkadaşları" olarak tercüme edebileceğimiz "Ashab-ı Kehf" tabiri, İslam literatüründe, putperest Roma'ya karşı "Tek İlah" inancına dayalı Hristiyanlığı savundukları için sığınmak zorunda kaldıkları mağarada mahsur bırakılan, fakat, Allah'ın kudretiyle, uykuya benzeyen bir konumda 300 yıl kadar muhafaza edildikten sonra tezlerinin "resmi din" haline geldiğini gören yedi genci ifade etmek için kullanılır. Krş. Yazır, *a.g.e.*, C. V, s. 3217-3297; *Yeni Ansiklopedi*, II. Baskı, C. I, Timaş Yayınları, İstanbul 1991, s. 142-143.

⁶⁰ Kevser Suresi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yazır, *a.g.e.*, C. IX, s. 6172-6214.

⁶¹ Adnan Adıvar, *Dur, Düşün*, s. 210-214. Doktor Adıvar, konuyla ilgili bir paragrafında, dinsel bir vecibe olan "kurban" konusunu, "insanları kurban olmaktan kurtaran bir davranış biçimi" olarak yorumluyor. Krş. Adnan Adıvar, *Hakikat Peşinde*, s. 61-62.

⁶² Adnan Adıvar, *Dur, Düşün*, s. 207-209.

⁶³ *A.e.*

⁶⁴ *A.e.*, s. 181-183.

lubu kullanarak, İslami kavramları, Hristiyanlıkla özdeşleştirerek eleştirmeye çalışıyordu.⁶⁵ Doktor Adıvar, “*Kelam*” olarak adlandırılan İslami disiplini benimseyen bilim adamları tarafından ilahi kaynaklı olduğu açıkça vurgulanan Kur’an eksenli kavramlar karşısında⁶⁶ böyle bir yaklaşım içine girerken, “*Evrim Teorisine*” bütün benliği ile sahip çıkmaktaydı.⁶⁷

Fakat, zihnini meşgul eden bunca kavrama rağmen, insanlığın, inançsal paradigmasını temel kabul eden bir uygarlığa yönelmiş olduğunu düşünüyordu. Ona göre: “*XVII. asırdan sonra ikinci büyük asır*” olan XX. yüzyıl, büyük fizik bilgini Kopernik’i⁶⁸ çağrıştıran Prof. Einstein gibi bilim adamları sayesinde pozitif bilgiyi esas alan bu uygarlığa zemin hazırlayacaktı.⁶⁹ “*Bilgi Cumhuriyeti*” tabiriyle karakterize edilmesi gereken bu ütopya, Rousseau gibi sonradan materyalizmi benimseyen düşünürlerin de desteğiyle gerçekleştiğinde,⁷⁰ emniyet teşkilatı ve cezaevi gibi kurumsal oluşumlara bile gerek kalmayacak, polemiksiz ve serinkanlı bir fikir atmosferi dünyaya egemen olacaktı.⁷¹

Ancak, bu hedefe giden yolda en fazla yararlanılması gereken kurumlardan biri olan Türk üniversitesi, “*cahilleri baş tacı ederken, hakiki alimlere imkan vermeyen...*” yapısıyla⁷² istikbal vadeden bir görüntü vermiyordu.⁷³ Geline nokta, skolastik düşüncüyü esas alan Osmanlı eğitim sisteminin bir uzantısıydı.⁷⁴ Sultan IV. Murad’ın, döneminin en bilimsel tıp kitabını yazan Ser-Tabibi Emir Çelebi’yi öldürtmesi,⁷⁵ tanınmış coğrafya bilgini Katip Çelebi’nin “*Cihan-Nüma*” adlı eserinin ve Kadimîr’in “*Celal*” adlı felsefe kitabının diğer Osmanlı müelliflerince hoş karşılanmamış olması, bu sürecin ilk göstergeleri hükmünde idiler.⁷⁶ Fakat, II. Abdülhamid zamanında üç kez atandığı

⁶⁵ Doktor Adıvar, “*İsa’nın İncili*” şeklindeki tabiriyle bu tavrının belirgin bir örneğini vermişti. A.e., s. 143-145.

⁶⁶ Kelam, İslam literatüründe, “*İslami kavram ve olayları mantıksal delillerle doğrulayan bilim dalı*” anlamına gelmektedir. *Yeni Ansiklopedi*, C. II, s. 801, 965.

⁶⁷ Krş. Adnan Adıvar, *Hakikat Peşinde*, s. 161-163. Bilimsel literatürde “*teori*” kavramı, bir varsayımı, bir iddiayı ifade eder.

⁶⁸ Nikolaj Kopernik (1473-1543) Polonyalı astronomi, hukuk ve tıp bilginidir. Dünyanın kendi eksenini etrafında dönmesi ve bir gezegen gibi Güneşin çevresinde dolanmasına dayalı “*Gün-merkezli Evren Kuramı*” geliştirerek astronomi alanında büyük bir çığır açmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ural, *Bilim Tarihi*, s. 215-220.

⁶⁹ Adnan Adıvar, “*Yirminci Asrın İlk Yarısı*”, *Cumhuriyet*, 31 Aralık 1949, s. 2; Adnan Adıvar, “*Alimin Ölümü*”, *Cumhuriyet*, 30 Nisan 1955, s. 2.

⁷⁰ Adnan Adıvar, *Hakikat Peşinde*, s. 226-228; Adnan Adıvar, *Bilgi Cumhuriyeti*, s. 7-9. Doktor Adıvar’a ait “*Bilgi Cumhuriyeti*” tabiri, günümüzde sıkça kullanılan “*bilgi toplumu*” kavramına karşılık gelmektedir.

⁷¹ Adnan Adıvar, “*Üç Başka Başka Akıbet*”, *Vatan*, 12 Haziran 1946, s. 1-2.

⁷² Adnan Adıvar, “*İlme Hürmet de Hamiyettir*”, *Cumhuriyet*, 3 Mart 1951, s. 2.

⁷³ Doktor Adıvar’ın bu görüşü ile ilgili olarak bkz. Adnan Adıvar, *Hakikat Peşinde*, s. 128-130.

⁷⁴ Adnan Adıvar, “*Efkar-ı Umumiye*”, *Cumhuriyet*, 18 Şubat 1950, s. 2. Osmanlı Devleti, dinsel referansların, temel yaklaşım tarzlarından çok farklı biçimde yorumlanmasına da neden olan kuşatıcı bir statükoculuk sebebiyle yıkıma uğramıştır.

⁷⁵ Adnan Adıvar, “*Garba Açılan İlk Pencere: Katip Çelebi*”, *Akşam*, 1 Haziran 1945, s. 2. Ancak, Osmanlı Devleti döneminde, din kurumu ile devlet örgütü, Avrupa’dan farklı olarak, farklı zeminler içinde etkin olmakta idiler. Mustafa Kemal Şan, *XIX. Yüzyıl Geçiş Dönemi Osmanlı Aydını*, İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1994, s. 36.

⁷⁶ Adnan Adıvar, *Hakikat Peşinde*, s. 128-130.

Maarif Nazırlığı sırasında skolastik bilime karşı pozitif bilimi savunmuş olan Antepli Mehmed Tahir Münif Paşa⁷⁷ ve matbaayı kurarak batılı fikirlerin yaygınlaşmasını sağlayan İbrahim Müteferrika gibi kişiler mezkur süreci olumlu yönde etkileyerek, bilimi değil maddiyatı önceleyen sözde alimleri fazlasıyla rahatsız etmişlerdi.⁷⁸ Bu nedenle, akademik camia başta olmak üzere tüm toplum, bağınazlığın tüm türevlerinden olabildiğince çabuk arınmalı ve üniversite kurumu yeniden yapılandırılmalıydı.⁷⁹

Yukarıda belirtilen görüşleriyle dikkat çeken Doktor Adıvar'ın aynı amaçla gerçekleşmesini istediği bir diğer isteği, İslam dininin reformize edilmesi idi.⁸⁰ Hristiyanlığın Aydınlanma Felsefesi'ne göre yeniden tanımlanması anlamına gelen reform hareketinin bir izdüşümü olan "Dinde Reform" girişimi çerçevesinde ortaya koyduğu bu istemini gerçekleştirmek için, çoğunlukla, iki isme sempati duyuyordu. Bunlardan biri Cemaleddin Efgani⁸¹ diğeri ise Prof. Dr. Şerafettin Yaltkaya idi.⁸² Yasal düzenlemelerin, Tanrı'nın değil, ulusların imzasını taşıyabileceğine ilişkin görüşü de, sözü edilen yaklaşımının doğal yansımalarından biriydi.⁸³

Düşünsel Arayış ve Çatışmaları

Ancak, yukarıda da yer yer dikkat çektiğimiz gibi, genelde "din" olgusunu, özelde ise klasik İslam öğretisini konu alan tüm yaklaşımlarına rağmen, ortaya attığı görüşleri, kendisini tam anlamıyla tatmin edebilmiş değildi. Nitekim, tanınmış Fransız felsefe adamı Malebranche gibi metafizik hakikati aramadığını ifade etmişse de,⁸⁴ mutlak doğruyu arayan ve ruhu ile maddesi arasındaki çatışmaya tanık olan bir insan portresi çizmekteydi.⁸⁵ "Hakikat Peşinde Emeklemeler" adlı eserinde yer alan şu cümleleri ile bahsi geçen yaklaşımına işaret etmişti: "Bu kitaba Hakikat Peşinde adı verilmişti. Ancak, ben bu ünvanı çok iddialı buldum. Bu bir tevazu (alçak gönüllülük) eseri değildir. Kitabı teşkil eden makaleler yazılırken muhtelif kaynaklardan alınan ilhamlarla hakikat yolunda şuraya buraya tutunarak yürümek sevdası ifade edilmek istemiştir."⁸⁶ 1949 yı-

⁷⁷ Adnan Adıvar, "Bölgecilik ve Bir Mektup", *Akşam*, 21 Ekim 1944, s. 5.

⁷⁸ Adnan Adıvar, *Hakikat Peşinde*, s. 131-133. Doktor Adıvar, bahsi geçen kitabının bir paragrafında sorunun toplumsal boyutuna da değinmiş ve Osmanlı Devleti dönemindeki reform karşıtı isyan hareketlerini "ilim ve medeniyeti tahtından indirmeye, cehl ve taassubu tahta çıkarmaya..." yönelik girişimler olarak nitelendirmişti. Bkz. s. 125-127.

⁷⁹ Haydar Kazgan, "Adnan Adıvar ve Gerçek Manasıyla İnkılaplar", *Bilgi*, C. IX, Sayı: 101-102, İstanbul 1955, s. 5.

⁸⁰ Bu hususta eşi Halide Edip de benzer yaklaşımlar içindeydi. Enginün, *Halide Edip Adıvar'ın Eserlerinde*, s. 443.

⁸¹ Adnan Adıvar, *Dur, Düşün*, s. 39-42.

⁸² Adnan Adıvar, "Hocayı Nasıl Tanırım", *Vatan*, 28 Haziran 1947, s. 1-2. Bu bağlamda örnek olması açısından tekrar bkz. Doktor Adıvar'ın, cenaze namazı konusunda Yaltkaya'ya yazmış olduğu 29 Temmuz 1947 tarihli Osmanlıca mektup: *Bedi Şehsuvaroğlu Arşivi, Adnan Adıvar Dosyası*, 2/III-72.

⁸³ Adnan Adıvar, *Dur, Düşün*, s. 152-154. Bu husus Halide Edip ile Doktor Adıvar arasındaki ortak noktalardan bir diğerine işaret ediyordu. Krş. Enginün, *Halide Edip Adıvar'ın Eserlerinde*, s. 441.

⁸⁴ Adnan Adıvar, *Hakikat Peşinde*, s. 4-6.

⁸⁵ Ahmet Ateş, "Dr. Abdülhak Adnan Adıvar", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, C. I, İstanbul 1955, s. 99.

⁸⁶ Adnan Adıvar, *Dur, Düşün*, s. 4-6.

linda kaleme aldığı bir makalesinde ise sözü edilen tavrını berraklaştırmış ve inanç konusunda derin bir şüphe içinde olduğunu açıklıkla dile getirmişti.⁸⁷

Bununla birlikte, ortaya koymuş olduğu bunca görüş ve yaklaşıma rağmen, klasik İslam anlayışının temel öğretilerini kuşkuya bırakmayacak şekilde olumlamaktan da çekinmemişti. Nadiren takındığı bu tutum bağlamında, İslam literatürünün “*hak din*”⁸⁸, “*kader*”⁸⁹ ve “*ölüm ötesi hayat*” gibi temel kavramlarını açıkça onaylamaktaydı.⁹⁰ Bir makalesinde vurgusunu yaptığı şu görüşleri, bundan da öteye gittiğini göstermekteydi: “*İnsan, Cennette Şeytan ile dostluk etmeye başladığı andan itibaren ümid, hayal ve vehim (kuruntu) denilen ruhi haletlerden (yaklaşımlardan) yakasını kurtarabilmiş değildir. Bu vehim ve hayallerinin tesiri ile mevcut her şeye muhalefet eder ve mevcut olmayan her şeyin de derdine düşer.*”⁹¹

Ancak, sergilediği bu yaklaşımın ardında, kimi yazılarında açıkça ortaya çıkan, bir istek, bir ihtiyaç ve bu bağlamdaki bir arayış vardı.⁹² Nitekim, bir yandan ölüm gerçeği karşısında kayıtsız kalamadığını ifade ediyor,⁹³ bir yandan da Dante’nin⁹⁴ ne kadar erdemli olurlarsa olsunlar yalnızca Hristiyanların Cennete gidebileceklerine ilişkin görüşlerinden fazlasıyla rahatsız oluyordu.⁹⁵

Hayat arkadaşının da altını önemle çizdiği gibi, İslam dinini referans kabul eden Osmanlı Devleti’nin son evresinde tanık olduğu otoriter devlet anlayışı, yaşam felsefesini şekillendiren dinsel tavrının en önemli nedeni idi; hassas karakteri nedeniyle, kendisini ciddi biçimde etkileyen bu olgunun sorumluluğunu din olgusuna yüklemişti.⁹⁶

Fakat Doktor Adıvar’a göre:

“Bilim, insanın içindeki soruları yanıtlayamıyor, fiziki olmayan gerçeklikleri açıklayamıyor ve tartışmalara konu olan “ölüm ötesi” konusunda bir açıklama getiremiyor.

Gerçi dini ve felsefi görüşler, katı ve izah edilemeyen ölüm karanlığını kendi bakışlarına göre anlamlandırmışlardı. Ancak, dinin, ölüm ötesine

⁸⁷ Adnan Adıvar, “Yirminci Asrın Ortasını Karşılarken”, *Cumhuriyet*, 23 Nisan 1949, s. 2.

⁸⁸ Adnan Adıvar, “Fikirler”, *Cumhuriyet*, 18 Haziran 1949, s. 2.

⁸⁹ Adnan Adıvar, “Tasa”, *Cumhuriyet*, 19 Haziran 1954, s. 2.

⁹⁰ Adnan Adıvar, *Dur, Düşün*, s. 210-214.

⁹¹ Adnan Adıvar, “Acı ve Tatlı Vehme Dair”, *Cumhuriyet*, 2 Haziran 1951, s. 2.

⁹² Krş.: “...Oldukça temiz Türkçe konuşan bir aileden geldiğim için, evvela tercümenin Türkçe’sine bakayım dedim. Bir yerde “nalet kapı” tabirini gördüm. Bu, bana, büyükannemin şive ve telaffuzunu (söylem biçimini) hatırlattı. Rahmetli, Allah adına yemin etmekten korkar ve “temin ederim”, “Emin olun” gibi Tanzimat sözlerini de bilmezdi de, “İnan olsun” derdi. O günleri o kadar özledim ki...” Adnan Adıvar, “Yeğenime Mektup”, *Akşam*, 18 Kasım 1944, s. 5.

⁹³ Adnan Adıvar, *Hakikat Peşinde*, s. 88-90.

⁹⁴ Alighieri Dante (1265-1321) İtalyan edebiyatının önde gelen isimlerindedir. Geçmişin kültür mirasıyla çağının felsefesini özümleyerek kaleme aldığı “*Divina Commedia*” (İlahi Komedy) adlı yapıtıyla, Hristiyanlık öğretisinin edebiyat alanındaki en parlak örneğini vermiştir. *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*, C. III, s. 1641-1643.

⁹⁵ Adnan Adıvar, *Dur, Düşün*, s. 158-160.

⁹⁶ Halide Edip Adıvar, *Dr. Adnan Adıvar*, s. 59-60. Doktor Adıvar’ın, yaşamının birçok evresini, pozitivist felsefeden ilham alan düşünsel ve kültürel etkinlikler içinde geçirmiş olması, vardığı bu yargının doğal sonucu olabilir.

*virgü yaparak insanları “yokluk” kabusundan kurtaran prensipleri doğru ve gerçekçi miydi?*⁹⁷

Doktor Adıvar, 1926 yılında başlayan ihtiyari sürgün döneminde, hayat arkadaşı Halide Edip’in önerisi üzerine bu problematik üzerinde yoğunlaşmaya karar vermişti.⁹⁸ Zihninde oluşan boşluğu doldurmayı amaçlayan söz konusu etkinlerini ortaya koyarken, kendi görüşüne göre bir yaklaşım tarzı geliştirmişti. Bu bağlamda, elinden gelen bütün vasıta ve tedbirlerle pozitivist eksenli bu yaklaşım tarzını bilimsel bir temele oturtmaya çalışmıştı.

Ancak, son noktada, tercihini, yıkılan bir devletle özdeşleştiği değerlerden yana değil, yaşadığı arayış sürecine rağmen, “*yükselen değer*” olarak görülen Aydınlanma Felsefesi’nden ve bu felsefenin dayandığı temel öğretilerden yana kullanan bir aydın profili ortaya çıkıyordu. Doktor Adıvar, son nefesini verene kadar, yaşam biçimi haline gelen bu çizgiyi takip edecek ve bilgi birikimi ile olduğu kadar, felsefi arayışları ile de adından söz ettiren bir aydın olarak tarihteki yerini alacaktı.

Sonuç

Yakın dönem Türk tarihinin en önemli figürlerinden biri olan Doktor Adnan Adıvar, bu niteliği dolayısıyla, Meşrutiyet, Milli Mücadele ve Cumhuriyet gibi birbirinin hazırlayıcısı ardışık üç önemli evreyi tüm canlılığı ile yaşamış olan bir fikir ve aksiyon adamıydı. Sultan II. Abdülhamid’in saltanat yıllarından başlayarak Demokrat Parti’nin iktidar olduğu kritik döneme kadar uzanan ve dünya tarihinin en önemli değişim süreçlerinden birini teşkil eden bir dönemde, birçok çağdaşı gibi, Fransız Devrimi’nin temel esin kaynağı olan Aydınlanma Felsefesi’nin etkisi altında kalmıştı. Yine benzerleri gibi, skolastik karakteriyle kendisini bağlayan Hristiyanlığı geri plana iterek baskıcı yöne-

⁹⁷ A.g.e., s. 34-35.

⁹⁸ Doktor Adnan Adıvar, yaşamının önemli dönüm noktalarından birini teşkil eden bu gelişmeyi şöyle anlatıyor: “Çok yıl önce, Orta Avrupa’nın küçük bir su kentinin mütevazı bir otel odasında, sen hastalığın, ben de üzüntü ve sıkıntılarla yaşıyorduk. Küçük kentin bütün sokaklarını, ormanlarını, parklarını yürüyerek gezmiş, her şeyi görmüş, bitirmiştim. Bir gün, hayatımda artık yapacak bir şeyi kalmamış bir adam sıkıntısıyla otururken, sen, birdenbire:

“— Sen yaşamıyorsun, “vegétér” ediyorsun (bitkisel hayat sürüyorsun). Ruhunla, aklınla biraz yaşasan, mesela felsefe okusan, bu sıkıntıdan kurtulursun.” dedin.

Tıpkı, hastasına, acı, zehirli bir ilaç veren bir hekim gibiydin. Bu söylediyin acı fakat hakiki söz beni düşündürdü. O tarihten dört yıl öncesine gelinceye kadar, verdiğim dersler dolayısıyla okurdum. Fakat içine düştüğüm pek kesif (yoğun) siyasi hayat, son dört sene içinde benden ciddi bir şey okumak arzusunu almış götürmüştü. Hemen eski hocalık yıllarımı düşündüm: O yıllarda, adam kıtlığında üzerine almak zorunda kaldığım nazari (teorik-kuramsal) bir dersin başlangıcında gerekecek kadar hayat, ölüm, sıhhat, hastalık felsefesini okutmuştum; biraz küskün, biraz pişman düşünmekte devam ediyordum: Tıp talebesi iken modaya tabi olarak L. Buchner’in Force et Matière’siyle (Madde ve Kuvvet), Jean Jacques Rousseau’nun Confessions’larını (İtiraf) okuduğumu hatırlıyorum. Gördüm ki, bu okuduklarımızın en büyük kısmını unutmuşum; fakat hatırlımda kalan bir şey vardı; onları okuduğum zamanlar düşünmeden yana en rahat zamanlarımdı. Demek, sen, haklıydın. Küskünlüğüm hemen geçti. Ertesi gün bu küçük kentin kitapçı dükkanında felsefeye giriş olacak bir kitap buldum. Aldım ve başladım... Ve bu, böyle sürdü gitti. Önüme açılan ufuk çok geniş ve temizdi. Artık, okumak ve okuduğumu düşünmek, nice acı günleri bana tatlı kıldı. Bu kitap, o çalışmaların bir ürünüdür. Onu sana ithaf ediyorum (adıyorum); bu, bir takdimden çok bir borç ödemeye benzemiyor mu en aziz arkadaşım?.” Adnan Adıvar, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, V. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1994, s. 6.

timlerden ve geri kalmışlıktan kurtulan Avrupa'dan etkilenmiş ve benzeri bir girişimin, kendi coğrafyasında da gerçekleştirilmesi gerektiğini düşünmüştü. Kendisini, Aydınlanma Çağı'nın bir izdüşümü olan ve yukarıda işaret ettiğimiz evreler etrafında şekillenen bir sürecinin bir parçası kılan da bu öngörülerini olmuştur. Hayatının bundan sonraki dönemlerini, geçmişten devraldığı siyasi tercihleriyle, bu tercihleriyle örtüşen yeni karakter yapısı şekillendirecekti.

Doktor Adıvar'ın, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin nüfuz alanına giren Nü-mune-i Terakki Mektebi'ndeki yılları ve yurt dışındaki eğitim dönemi, söz konusu düşünsel kimliğinin ve felsefi yaklaşımlarının oluşumunda ciddi biçimde etkili olmuştur. Alman kültürü ve Alman eğitim sisteminin bu bağlamda oynadığı rol de ihmal edilemeyecek kadar önemlidir. Doktor Adıvar'ın yaşamının birbirini takip eden bu evreleri analiz edildiğinde, gençlik yıllarından itibaren, planlı olarak bu yöreğe içine girdiği, batıcı-pozitivist eğitimin en önemli ünitesi olan tıp eğitimini de bu nedenle tercih ettiği kolaylıkla anlaşılabilir.

Ancak, bu noktada belirleyici unsur olarak karşımıza çıkan “*din*” olgusu, Doktor Adıvar için çok daha önemli ve yaşamsal bir unsur olmuştur. Sözü edilen farklılık, doğal olarak, döneminin önemli karakteristik nitelikleriyle örtüşen kimi öznel koşulların izlerini taşımaktaydı. Düşünsel kimliğini ve yaşamının büyük bölümünü yapılandıran bu koşulların en fazla dikkat çeken, belirgin bir şekilde ön planda olan hassas karakteriydi. Bahsi geçen niteliği dolayısıyla, II. Abdülhamid döneminde etkili olan ve öteden beri şikayetçi olduğu kişisel tasarruflardan kaynaklanan otoriter devlet anlayışını, doğrudan “*din*” olgusuna bağlamıştı.

Doktor Adıvar'ın yaşamı, esas aldığı bu paradigma etrafında geçti. Pozitivist bir aydın olarak tanındı. Yazdığı yüzlerce makalede, bilim tarihini konu alan kapsamlı eserlerinde, çoğunlukla, pozitivistliği ön plana çıkardı; gelişme ve ilerlemenin, ancak, pozitivist öğretiyi esas alan bir metodoloji ile mümkün olabileceğini savundu. 1926 yılında başlayan ve 12 yıl kadar süren ihtiyari sürgün döneminde yoğunlaşan akademik araştırmaları dahi, esasen, bu bilimsel arayışın izlerini taşıdı.

Fakat, sonunda, ortaya, yaşadığı bu arayış sürecine rağmen, “*yükselen değer*” niteliğini taşıyan ve Batı tarafından temsil edilen pozitivist felsefeye yaşamının sonuna kadar sahip çıkan bir aydın profili çıktı; Doktor Adıvar, bu kimliği ile Türk düşünce tarihindeki yerini aldı.

Kaynaklar

- ABDÜLHAMİD, İrfan: “Cebriyye”, *İslam Ansiklopedisi*, C. VII, İstanbul 1993.
ADIVAR, Adnan: “Acı ve Tatlı Vehme Dair”, *Cumhuriyet*, 2 Haziran 1951.
_____: “Alimin Ölümü”, *Cumhuriyet*, 30 Nisan 1955.
_____: *Bilgi Cumhuriyeti Haberleri*, Tasvir Neşriyat, İstanbul 1945.
_____: “Bölgecilik ve Bir Mektup”, *Akşam*, 21 Ekim 1944.
_____: “Bir Pazar Sohbeti”, *Akşam*, 26 Mayıs 1948.
_____: *Dur, Düşün*, Muallim Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul 1950.
_____: “Efkar-ı Umumiye”, *Cumhuriyet*, 18 Şubat 1950.
_____: “Fikirler”, *Cumhuriyet*, 18 Haziran 1949.
_____: “Garba Açılan İlk Pencere: Katip Çelebi”, *Akşam*, 1 Haziran 1945.
_____: *Hakikat Peşinde Emeklemeler*, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1954.

- _____ : “Hocayı Nasıl Tanırım”, *Vatan*, 28 Haziran 1947.
- _____ : “İhtiyar Filozofun Görüşü”, *Akşam*, 13 Temmuz 1944.
- _____ : “İlme Hürmet de Hamiyettir”, *Cumhuriyet*, 3 Mart 1951.
- _____ : “İnsanlar ve Hayvanlar”, *Akşam*, 31 Ocak 1945.
- _____ : “Modern İlim ve Kainat”, *Akşam*, 11 Kasım 1943.
- _____ : “Roman Okurken”, *Cumhuriyet*, 20 Kasım 1954.
- _____ : “Susmak ve Dinlemek”, *Akşam*, 27 Ocak 1945.
- _____ : “Sütlüce Felaketi”, *Akşam*, 5 Mart 1949.
- _____ : “Şair ve Atom Bombası”, *Akşam*, 5 Ağustos 1945.
- _____ : *Tarih Boyunca İlim ve Din*, V. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1994.
- _____ : “Tasa”, *Cumhuriyet*, 19 Haziran 1954.
- _____ : “Üç Başka Başka Akıbet”, *Vatan*, 12 Haziran 1946.
- _____ : “Yalanın Kuvveti”, *Akşam*, 2 Ocak 1945.
- _____ : “Yeğenime Mektup”, *Akşam*, 18 Kasım 1944.
- _____ : “Yirminci Asrın İlk Yarısı”, *Cumhuriyet*, 31 Aralık 1949.
- _____ : “Yirminci Asrın Ortasını Karşılarken”, *Cumhuriyet*, 23 Nisan 1949.
- ADIVAR, Halide Edip: *Dr. Adnan Advar*, Nurgök Matbaası, İstanbul 1956.
- _____ : “Kadir-i Mutlak Atom”, *Akşam*, 22 Ağustos 1945.
- ASTER, Ernst Von: *Fransız İhtilali'nin Siyasi ve Sosyal Fikirleri*, (Çev. Şennur Şenel), Phoenix Yayınevi, Ankara 2004.
- ATEŞ, Ahmet: “Dr. Abdülhak Adnan Adıvar”, *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, C. I, İstanbul 1955.
- BOLAY, Süleyman Hayri: *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, VIII. Baskı, Akçağ Yayınları, İstanbul 1999.
- CEVİZCİ, Ahmet: *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2010.
- ENGİNÜN, İnci: *Halide Edip Advar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1978.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri: “Türk Sosyolojisi Bakımından Dr. Adnan Adıvar”, *Yeni İstanbul*, 1 Temmuz 1956.
- GÖKBERK, Macit: *Felsefe Tarihi*, XI. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999.
- GÜRKAN, Kazım İsmail: “Adnan Adıvar”, *Vatan*, 4 Temmuz 1955.
- İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü, Bedi' Şehsuvaroğlu Arşivi, Adnan Adıvar Dosyası*, 2/III-61.
- KARACA, Nuray: *Pozitivizmin Erken Cumhuriyet Dönemine Etkisi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2008.
- KARAOSMANOĞLU, Fevzi Lütfi: “İlmi Müheyyiç Kılan Adam”, *Vatan*, 18 Temmuz 1944.
- KARASAN, Mehmet: *Büyük Feylesoflar Antolojisi*, MEB Basımevi, İstanbul 1949.
- KAZANCIGİL, Tefik Remzi: “Emraz-ı Umumiye Muallimi Dr. Abdülhak Adnan Bey”, *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü, Bedi' Şehsuvaroğlu Arşivi, Adnan Adıvar Dosyası*, 2-143.
- _____ : “Hocamı Tekrar Dinledim”, *Akşam*, 13 Mart 1945.
- KAZGAN, Haydar: “Adnan Adıvar ve Gerçek Manasıyla İnkılaplar”, *Bilgi*, C. IX, Sayı: 101-102, İstanbul 1955.
- KORLAELÇİ, Murtaza: “Pozitivist Düşüncenin İthali”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, II. Baskı, C. I, (*Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası / Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*), İletişim Yayınları, İstanbul 2001.
- _____ : *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, Hece Yayınları, Ankara 2002.
- LANGE, Friedrich Albert: *Materiyalizmin Tarihi ve Günümüzdeki Anlamının Eleştirisi*, (Çev. Ahmet Arslan), C. I-II, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1998.
- ŞAN, Mustafa Kemal: *XIX. Yüzyıl Geçiş Dönemi Osmanlı Aydını*, İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994.
- Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*, C. II-III-IX, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1983.
- URAL, Şafak: *Bilim Tarihi*, III. Baskı, Çantay Kitabevi, İstanbul 2000.
- _____ : *Pozitivist Felsefe*, Say Yayınları, İstanbul 2006.
- YAZIR, Muhammed Hamdi: *Hak Dini Kur'an Dili*, III. Baskı, C. II, V, IX, İstanbul 1971.
- Yeni Ansiklopedi*, II. Baskı, C. I-II, Timaş Yayınları, İstanbul 1991.